

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎี

งานวิจัยเรื่อง "วาทกรรมในการนำเสนอข่าวชุมชนกรณีความขัดแย้งเรื่องที่ดิน จังหวัดลำพูน เปรียบเทียบระหว่างหนังสือพิมพ์ไทยนิวส์กับสำนักข่าวประชาธรรม" นี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดและทฤษฎีประกอบการวิเคราะห์ จำนวน 3 แนวคิด และ 1 ทฤษฎีด้วยกัน ได้แก่

- แนวคิดประชาสังคม (Civil Society)
- แนวคิดการสื่อสารเพื่อชุมชน (Community Communication)
- แนวคิดการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse Analysis)
- ทฤษฎีการเฝ้าประตู (Gatekeeping)

โดยจะได้อธิบายถึงแนวคิดและทฤษฎีทั้งสี่ ดังต่อไปนี้

แนวคิดประชาสังคม (Civil Society)

นอกเหนือไปจากความหมายและการเกิดขึ้นของประชาสังคมทั้งในโลกตะวันตกและในประเทศไทยแล้ว ผู้วิจัยยังจะขอล่าวเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องประชาสังคมไว้ในบทที่ 2 อีก เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยจะใช้ในการวิเคราะห์เนื้อหาด้านความเป็นประชาสังคมในสื่อเกี่ยวกับหัวข้อวิจัยเรื่อง "วาทกรรมในการนำเสนอข่าวชุมชนกรณีความขัดแย้งเรื่องที่ดิน จังหวัดลำพูน เปรียบเทียบระหว่างหนังสือพิมพ์ไทยนิวส์กับสำนักข่าวประชาธรรม"

ในหนังสือ "To Empower People" ของไมเคิล โนวัก (Michael Novak)⁴ อ้างถึงปีเตอร์ เบอร์เกอร์ และริชาร์ด นิวเฮาส์ (Peter L. Berger and Richard Neuhaus) โดยทั้งสองคนได้พูดถึงองค์กรหรือโครงสร้างที่เป็นสื่อกลางระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐ เรียกว่า Mediating Structure ซึ่งหมายถึง ครอบครัว โรงเรียน ชุมชน ละแวกบ้าน โบสถ์ องค์กรสาธารณกุศลต่างๆ

⁴ เอนก เหล่าธรรมทัศน์, ประชาสังคมในมุมมองตะวันตก : อ่านและสอนที่จอห์นส์ ฮอปกินส์, (สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, 2542), น.13.

เบอร์เกอร์และนิวเฮาส์มองว่า สังคมตะวันตกสมัยใหม่ทำให้โลกเหลือเพียง 2 ขั้วที่โดดเดี่ยวแยกออกจากกัน คือ รัฐขั้วหนึ่ง และปัจเจกชนอีกขั้วหนึ่ง ส่วนครอบครัว ชุมชน โรงเรียน สมาคมไม่ใช่รัฐและปัจเจกชน แต่เป็นองค์กรที่สื่อประสานรัฐกับปัจเจกชนเข้าด้วยกัน

นโยบายของรัฐจะต้องเสริมสร้างสนับสนุนองค์กรสื่อกลาง โดยต้องเสริมสร้างให้องค์กรที่เป็นสื่อกลางนั้นเข้มแข็ง และต้องพยายามอาศัยหรือร่วมมือกับองค์กรสื่อกลางนั้นให้มากที่สุด

แม้ว่าลักษณะขององค์กรสื่อกลางที่ทั้งสองพูดถึงนั้น จะมีความคล้ายคลึงกับนิยามความหมายของประชาสังคมอยู่มาก แต่ก็มี ความแตกต่างกัน

สิ่งที่เหมือนกัน คือ ทั้งสองแนวคิดไม่ชอบรัฐขนาดใหญ่ ซึ่งมีบทบาทอำนาจหน้าที่มากมาย ทำการแทนสังคมแทบทุกเรื่อง แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ชอบลัทธิปัจเจกนิยมแบบที่เห็นแก่ตัวไม่ห่วงใยใส่ใจสังคม ทั้งสองแนวคิดอยากให้ปัจเจกชนรวมกลุ่มหรือเป็นชุมชน เป็นกลุ่มก้อน มุ่งทำอะไรที่ใหญ่กว่าการทำเพื่อปัจเจกชนเพียงเท่านั้น

สิ่งที่ต่าง คือ กลุ่มก้อนในความหมายของพวกอนุรักษนิยม (แบบองค์กรสื่อกลาง) คือ กลุ่ม ชุมชน สมาคม อะไรก็ตามที่เป็นการรวมตัวของปัจเจกชนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป

กลุ่มก้อนนี้ต้องไม่เป็นส่วนของรัฐหรือราชการ จุดเน้นคือ เป็นการรวมตัวของคนใกล้ชิด มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มีลักษณะส่วนบุคคลสูง เช่น ครอบครัว โบสถ์ วัด โรงเรียน องค์กรการกุศล ชุมชนหมู่บ้าน ละแวกบ้าน เป็นต้น

ในขณะที่กลุ่มก้อนของพวกเสรีนิยม (แบบประชาสังคม) เป็นกลุ่มก้อนที่ไม่ได้เป็นการรวมตัวกันของคนใกล้ชิดหรือเครือญาติ เพื่อนมิตรกัน ประชาสังคมของกลุ่มนี้จึงมักหมายถึง สมาคม ชมรม ชุมชนที่นอกเหนือไปจากครอบครัว หรือวัด โบสถ์ เป็นกลุ่มก้อนของปัจเจกชนที่ไม่เน้นอารมณ์ความรู้สึก ความผูกพัน แต่เน้นกลุ่มก้อนที่ผู้คนสัมพันธ์กันด้วยผลประโยชน์ร่วม หรือด้วยประเด็นปัญหา หรืออุดมการณ์ร่วมเป็นสำคัญ

อนุรักษนิยมเป็นความคิดที่วิพากษ์วิจารณ์เสรีนิยม 3 อย่างด้วยกัน คือ

-มองว่ารัฐสมัยใหม่ของพวกเสรีนิยมเป็นรัฐเอกนิยม ผูกขาดอำนาจอธิปไตยโดยไม่แบ่งอำนาจในการจัดการปัญหาส่วนรวมให้กับกลุ่มต่างๆ ในสังคม ทำให้เกิดความรู้สึกว่า ปัญหา

ส่วนรวมต้องแก้โดยรัฐเท่านั้น อนุรักษ์นิยมคิดว่า รัฐสมัยใหม่ต้องแบ่งอำนาจหน้าที่และทรัพยากรให้กับชุมชน ท้องถิ่น วัด โบสถ์ และสมาคม ชมรมต่างๆ ต้องสนับสนุนให้องค์กรเอกชนหรือองค์กรทางสังคมต่างๆ มีบทบาทในการแก้ปัญหาส่วนรวมให้มากยิ่งขึ้น

-มองว่าเสรีนิยมสนับสนุนให้มีแต่ปัจเจกชนซึ่งอยู่อย่างโดดเดี่ยว และเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน อนุรักษ์นิยมมองว่า ปัจเจกชนที่อยู่อย่างโดดเดี่ยวว่าจะจะเป็นเหยื่อของรัฐสมัยใหม่ที่ทรงมหิธานุภาพ ปัจเจกชนจะรู้สึกแปลกแยก ไม่สนใจปัญหาของส่วนรวม และไม่ยอมมีส่วนร่วมในสังคมอีกต่อไป ปล່อยให้รัฐยึดกุมอำนาจในสังคมไปแต่ผู้เดียว

-ไม่เห็นด้วยที่พวกเสรีนิยมมักอ้างว่า ความคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพของปัจเจกชน ความคิดเรื่องมนุษย์ไม่มีเหตุผล ความคิดที่ว่า การเมืองคือการต่อสู้เพื่อเรียกร้องหรือคุ้มครองสิทธิ และผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของปัจเจกชน เป็นความจริงทั่วไป เป็นกฎเกณฑ์สากลที่จะเกิดหรือควรเกิดในหมู่คนทั่วโลก อนุรักษ์นิยมเชื่อว่า ความคิดเช่นนี้แท้จริงแล้วก็ยังเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะอย่างหนึ่ง การเมืองในความคิดของอนุรักษ์นิยม เป็นเรื่องที่ขึ้นกับวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ประเพณีที่แตกต่างกันออกไป การเมืองที่ดีคือ การปล่อยให้มีความพหุนิยมมากที่สุด มีความแตกต่างหลากหลายมากที่สุด ไม่ควรปล่อยให้ความคิดแค่ความคิดเดียว ทฤษฎีเดียวสถาปนาตัวเองเป็นกฎเกณฑ์ทั่วไปที่ถูกต้องในทุกเวลา ทุกสถานที่ ทุกเหตุการณ์

อนึ่ง ความคิดด้านประชาสังคมแบบอนุรักษ์นิยมในสายตาของพวกเสรีนิยมไม่ได้มีการวิพากษ์ไว้ว่าเป็นอย่างไร

ในหนังสือ "ประชาคมรากหญ้า ขบวนการคนกล้า สร้างบ้าน วันใหม่ ประสบการณ์จริงจากชุมชนเข้มแข็งระดับตำบล 4 ภาค"² ได้ให้ความหมายของสังคมประชา หรือประชาสังคม (Civil Society) ว่า เป็น "พื้นที่การเมืองสาธารณะ" ของประชาชนที่ต้องการมีปริมณฑลของตนเอง ไม่ตกอยู่ภายใต้การผูกขาดของรัฐและทุน หรือมีช่องทางเพียงแค่สังคมการเมือง สังคมเศรษฐกิจที่ถูกครอบงำโดยรัฐและทุน ประชาสังคมเกิดจากการก่อตัวของคนชั้นกลาง และต่อมาขยายตัวเปิดพื้นที่ให้กับคนหลายกลุ่ม หลายชนชั้น การแสดงออกทางการเมืองสาธารณะของประชาชนเป็นไปหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นอาศัยสื่อมวลชน การดำเนินกิจกรรมพึ่งตนเองและกิจกรรมสาธารณะของชุมชน กลุ่มอาสาสมัคร และองค์กรพัฒนาเอกชน หรือรูปแบบอื่นๆ เมื่อประชาสังคม

² โสภาส ปัญญา และพิเชษฐ หนองช้าง, ประชาคมรากหญ้า ขบวนการคนกล้า สร้างบ้าน วันใหม่ ประสบการณ์จริงจากชุมชนเข้มแข็งระดับตำบล 4 ภาค, น.33.

เริ่มมีพลังมากขึ้น ทำให้ฝ่ายต่างๆ พยายามแย่งชิงการเป็นผู้นำในพื้นที่ดังกล่าว ผ่านกลไกทางอุดมการณ์การสร้างวาทกรรม

จากนิยามนี้จะเห็นได้ว่า ประชาสังคมเป็นเรื่องของการแย่งชิงพื้นที่ โดยใช้วาทกรรม ผู้ที่มีอำนาจมากกว่าในเวลานั้นก็จะสามารถช่วงชิงพื้นที่ไปได้ และสร้างวาทกรรมขึ้นเพื่อครอบงำสังคม

กาญจนา แก้วเทพ³ นักวิชาการทางด้านสื่อสารมวลชน ได้ให้คำนิยามของประชาสังคม ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

1. ประชาสังคม คือ พื้นที่การเมืองสาธารณะ (Public Sphere) ของประชาชน ซึ่งกำเนิดมาจากการก่อตัวของวัฒนธรรมคนชั้นกลาง และขยายปริมาตรครอบคลุมไปสู่ชนชั้น กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ที่หลากหลายและสนใจเข้าร่วมในพื้นที่การเมืองสาธารณะนี้ ดังนั้นประชาสังคมจึงเป็นพื้นที่ที่เกิดกิจกรรม มิได้หมายรวมถึงประชาชนทั้งหมด หรือสังคมทั้งหมดที่ไม่ได้มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองสาธารณะ

คำว่า "พื้นที่สาธารณะ" ที่กาญจนา แก้วเทพ พูดถึงนี้ Habermas⁴ ได้ให้ความหมายว่า แนวคิดพื้นที่สาธารณะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ "ความรู้สึกเป็นส่วนร่วม" (Sense of Public) และแนวคิดนี้มีได้มีลักษณะเลื่อนลอยเป็นนามธรรม หากทว่าเป็นการปฏิบัติการทางสังคมที่ฝังตัวอยู่ในวัฒนธรรมของแต่ละยุคสมัย (Cultural-Embedded Social Practice)

กาญจนา แก้วเทพ บรรยายอีกว่า "การสร้างสรรคพื้นที่สาธารณะจะสอดแทรกเป็นยาดำในการสถาปนาประชาสังคมให้เกิดขึ้นในทุกๆ ขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็ขั้นตอนของการสร้างสำนึกร่วม กำหนดวัตถุประสงค์ร่วม การจัดตั้งรวมกลุ่ม การสร้างความสัมพันธ์แบบเสมอภาคอย่างหุ้นส่วน ตลอดจนการอภิปรายพูดคุยกันเพื่อแสวงหาบทบาททางแก้ปัญหาร่วมกัน ทั้งแนวคิดเรื่อง "ประชาสังคม" และ "พื้นที่สาธารณะ" จึงต่างอนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน"⁵

³ เรื่องเดียวกัน, น.35.

⁴ กาญจนา แก้วเทพ, "การสื่อสารกับพื้นที่สาธารณะ : ทักษะของ Habermas," ใน มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่ (กรุงเทพฯ : คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), น.173.

⁵ กาญจนา แก้วเทพ, "การสื่อสารกับพื้นที่สาธารณะ : ทักษะของ Habermas," ใน มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่ น.217.



2. ประชาสังคม คือ กระบวนการของประชาชนในการสร้างพื้นที่การเมืองสาธารณะของตนเอง โดยไม่ตกอยู่ภายใต้พื้นที่การเมืองของรัฐ (Political Society) อันประกอบด้วยสถาบันของรัฐต่างๆ เช่น รัฐสภา รัฐบาล พรรคการเมือง กฎหมาย ศาล เป็นต้น หรือพื้นที่ทางเศรษฐกิจ (Economic Society) ของทุน ดังนั้น ประชาสังคมจึงต้องเป็นอิสระจากรัฐและทุน

3. ประชาสังคม คือ เวทีแห่งการต่อสู้ทางอุดมการณ์ฝ่ายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็ยทุนนิยม สังคมนิยม โดยรัฐ หรือทุนที่พยายามครอบงำพื้นที่ดังกล่าว แต่ไม่สามารถครอบงำได้ทั้งหมด เวทีแห่งนี้จึงมีความหลากหลาย ซับซ้อน ทั้งขัดแย้งและร่วมมือขึ้นอยู่กับยุทธศาสตร์การต่อสู้ของฝ่ายต่างๆ ซึ่งอาจจะใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธีก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพของประชาสังคมนั้นๆ ประชาสังคมจึงไม่ได้มีความหมายเป็นเวทีแห่งความสมานฉันท์อย่างเดียว ดังเช่นความหมายของ "ความเป็นชุมชน" ที่สำนักชุมชนนิยมใช้

4. ประชาสังคม คือ กลุ่มปฏิบัติการ (Actors) ในภาคประชาสังคม ไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามเกณฑ์ "ชนชั้น" ที่ใช้ผลประโยชน์ (Economic Interest) เป็นตัวแบ่งตามแนวการวิเคราะห์มาร์กซิสต์แบบเก่า แต่เป็นไปตามแนวที่กริมชี่เสนอ คือ "กลุ่มทางประวัติศาสตร์" (Historical Block) ที่เกิดจากกลุ่มต่างๆ ของชนชั้นต่างๆ มาร่วมมือกันเพื่อต่อสู้กับกลุ่มอื่น ทั้งนี้ โดยกลุ่มต่างๆ ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม จะพยายามครอบครองความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ (Hegemony) โดยการครอบงำความคิดของประชาชน และกำหนดวัฒนธรรมหลักในสังคม ดังนั้น เราจึงเห็นการเกาะตัวของกลุ่มต่างๆ ข้ามชนชั้นมาจากฐานอุดมการณ์ความคิดมากกว่าเรื่องฐานผลประโยชน์แต่เพียงอย่างเดียว

แนวคิดการสื่อสารเพื่อชุมชน (Community Communication)

แนวคิดนี้สามารถเรียกเป็นภาษาอังกฤษนอกเหนือไปจากคำว่า "Community Communication" ได้หลายชื่อด้วยกัน เช่น Alternative Communication, Participatory Media, Popular Communication เป็นต้น

คุณลักษณะที่สำคัญของการสื่อสารชุมชน⁶

⁶ กาญจนา แก้วเทพ, การสื่อสารเพื่อชุมชน : แนวคิดเบื้องต้น, (คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), น.36.

1.เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-Way Communication) ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถมีปฏิริยาโต้ตอบ (Interactivity) กันอยู่ตลอดเวลาทั้งในลักษณะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้

2.ทิศทางการไหลของข่าวสาร (Flow of Information) การหลังไหลของข่าวสารจะมีทิศทางที่หลากหลายมาจากทุกทิศทาง ทั้งจากบนลงล่าง (Top-Down) แบบล่างสู่บน (Bottom-Up) และแบบแนวนอน (Horizontal) ดังนั้น ข่าวสารจึงอาจจะไหลจากนักวางแผนพัฒนาไปสู่ชาวบ้าน จากสื่อมวลชนไปสู่ผู้รับสารในชนบท ในเวลาเดียวกัน ชาวบ้านอาจจะส่งข่าวสารขึ้นไปยังเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือมีการแลกเปลี่ยนติดต่อส่งข่าวสารระหว่างกลุ่มชาวบ้านด้วยกัน

นักวิชาการบางท่าน เช่น Pavelka⁷ ใช้เกณฑ์เรื่องขอบเขตของชุมชนเป็นตัวแบ่งเป็น "ขอบเขตภายในชุมชน" และ "ขอบเขตภายนอกชุมชน" ซึ่งทำให้มองเห็นทิศทางการไหลของข่าวสารใน 3 ทิศทาง คือการไหลของข่าวสารจากสื่อภายนอกเข้ามาสู่ชุมชน การใช้สื่อเพื่อส่งสารเรื่องราวของชุมชนออกไปยังบุคคลภายนอก และการใช้การสื่อสารเพื่อกระตุ้นให้เกิดการสื่อสารภายในชุมชนกันเอง เพื่อช่วยยกระดับความตระหนักเกี่ยวกับความต้องการและการแสดงออกซึ่งความเป็นตัวของตัวเองของชุมชน

3.เป้าหมายของการสื่อสารชุมชน

การกำหนดเป้าหมายโดยการใช้ระดับผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์

-ระดับชุมชน เป็นการสื่อสารที่มีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชน

-ระดับหน่วยงานนอกชุมชน เป็นการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงองค์กรหรือหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องกับด้านการพัฒนาและการสื่อสาร

-ระดับสังคมส่วนรวม เป็นการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในระดับกว้าง

การกำหนดเป้าหมายโดยสอดคล้องกับทิศทางการไหลของข่าวสาร

-เพื่อทำการถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลและโน้มน้าวชักจูงใจ

⁷ เรื่องเดียวกัน, น.36.

-เพื่อเป็นช่องทางแสดงออกซึ่งตัวตนของชุมชน (Community Self-Expression) อันอาจจะหมายรวมถึงแต่การแสดงออกซึ่งความต้องการของชุมชน ไปจนกระทั่งถึงการแสดงออกซึ่งสิทธิ ศักดิ์ศรี ภูมิปัญญาของชุมชนด้วย

-เพื่อพัฒนาความเป็นตัวเองของบุคคล (Development of the Individual's Self) การสื่อสารชุมชนจะทำหน้าที่คล้ายเป็นเวทีแห่งการศึกษาเรียนรู้ที่ช่วยให้ศักยภาพของปัจเจกบุคคลได้พัฒนาสร้างสรรค์อย่างเต็มที่

4.เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นและดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน (Need-Oriented)

5.หน้าที่ของการสื่อสาร Windahl et. Al^๘ ได้ระบุถึงหน้าที่ของการสื่อสารชุมชนไว้ดังนี้

-หน้าที่ในการแสดงออก (Expressive Function) ทั้งบุคคลและกลุ่มสามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมาเพื่อที่จะสร้างเอกลักษณ์ของตนเองได้

-หน้าที่ทางสังคม (Social Function) คือ การเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อจะสร้างความรู้สึกร่วมเป็นชุมชนเดียวกัน

-หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสาร (Information Function) ผู้เข้าร่วมกระบวนการสื่อสารทุกคนได้แลกเปลี่ยนข้อมูลและความรู้เพื่อยกระดับความเข้าใจ และความรู้ในเรื่องการสื่อสาร ทักษะการถ่ายทอดไปยังบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชน

-หน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติการ (Control Activation Function) การสื่อสารจะเป็นช่องทางนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อปรับปรุงหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของบุคคลและชุมชนได้ เนื่องจากการสื่อสารชุมชนมีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทางที่มีขั้นตอนของปฏิกริยาป้อนกลับ (Feedback)

นอกเหนือจากคุณลักษณะข้างต้นแล้ว Berrigan F. J.^๙ ได้เพิ่มเติมคุณลักษณะบางประการที่การสื่อสารชุมชนน่าจะมี คือ

^๘ เรื่องเดียวกัน, น.38.

6. สื่อของชุมชนเน้นการปรับปรุงสื่อให้เหมาะสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของชุมชน ไม่ว่าจะชุมชนจะตั้งวัตถุประสงค์การใช้เอาไว้เช่นใดก็ตาม

7. สื่อชุมชนต้องเป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึง (Access) ได้ตลอดเวลา เพื่อนำไปใช้ในการหาข่าวสาร ความรู้ ความบันเทิงต่างๆ

8. สื่อชุมชนเป็นสื่อที่ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม (Participates) ในหลายๆ บทบาท ไม่ว่าจะเป็นผู้วางแผนการใช้สื่อ ผู้ผลิต ผู้แสดง ฯลฯ

9. สื่อชุมชนต้องเป็นสื่อที่แสดงออกของชุมชน มิใช่เป็นสื่อเพื่อชุมชน ซึ่งหมายความว่า ตัวตนของชุมชนที่จะแสดงออกไปนั้นต้องมาจากการกำหนดของชุมชนเอง มิใช่เป็นผู้อื่นมาทำให้ชุมชน

10. สื่อชุมชนจะปรับเปลี่ยนลักษณะของการเป็นเครื่องมือถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง มาเป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของคนทุกคน

นักวิชาการไทยได้รวบรวมคุณลักษณะที่สำคัญๆ ของการสื่อสารชุมชน ซึ่งครอบคลุมองค์ประกอบย่อยของการสื่อสารทั้ง 4 ลักษณะ คือ S-M-C-R ว่าควรมีลักษณะดังนี้⁹ คือ

1. ระดับความยาก-ง่ายของสื่อ ต้องเหมาะสมกับระดับและความสามารถในการรับสารของชาวบ้าน โดยเฉพาะในกรณีที่เป็นสื่อสิ่งพิมพ์ ต้องคำนึงถึงความสามารถในการอ่านของชาวบ้านด้วย

2. ประเภทของเนื้อหาสื่อ ต้องเป็นเรื่องที่เน้นหนักลงไปปัญหาเร่งด่วน หรือปัญหาในชีวิตประจำวันของคนในสังคมนั้นๆ

3. กลุ่มเป้าหมาย สื่อแต่ละชนิดควรจัดทำขึ้นสำหรับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ

4. วิธีการนำเสนอ ควรนำเสนอสิ่งที่เป็นปัญหา หรือสภาพที่ก่อให้เกิดปัญหา แล้วเสนอแนะหรือกระตุ้นให้ผู้รับสารช่วยกันคิดแก้ไขปัญหาดังกล่าว

⁹ เรื่องเดียวกัน, น.38.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, น.39.

5. ความเกี่ยวพันของเนื้อหา ควรเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

6. บทบาทของสื่อ สื่อต้องมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ และมีการทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

7. ความน่าสนใจ สื่อต้องมีลักษณะง่าย ๆ แต่น่าสนใจ และดึงดูดความสนใจ โดยอาศัยภาพและเสียงเป็นตัวดึงดูดความน่าสนใจ

8. ความเกี่ยวข้องกับผู้รับ สื่อควรจะมีส่วนที่ช่วยให้ผู้รับสามารถประเมินตนเองได้ เช่น หลังจากที่น่าเสนอปัญหาและสาเหตุของปัญหาแล้ว อาจจะมีส่วนของเนื้อหาที่ตั้งคำถามว่า ผู้รับสารเป็นส่วนใดของสาเหตุของปัญหา

เงื่อนไขที่จะเอื้ออำนวยให้การสื่อสารชุมชนบรรลุเป้าหมาย¹¹ มีดังนี้

1. การสนับสนุนทางการเมือง (Political Back-Up)

รัฐและเจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้กำหนดค่านิยมและดำเนินโครงการพัฒนาต่างๆ ดังนั้นหากขาดเสียซึ่งเจตนาารมณ์และการเห็นคุณค่าของการสื่อสารชุมชนจากบรรดาผู้นำทางการเมืองแล้ว ก็คงจะเป็นไปได้ยากที่จะเกิดระบบการสื่อสารชุมชนขึ้นมา ในทางปฏิบัติ การสนับสนุนทางการเมืองจะมีบทบาท 2 ประการสำคัญๆ คือ

-เมื่อประชาชนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นของพวกเขาออกมาต่อสาธารณะแล้ว จำเป็นต้องมีหลักประกันว่า ข้อเสนอแนะ ข้อวิจารณ์และข้อข้องใจของพวกเขาจะได้รับฟังอย่างจริงจังจากผู้มีอำนาจ มิฉะนั้นประชาชนก็จะไม่เห็นความจำเป็นของการสื่อสารของตน เพราะ "พูดไปแล้วก็ไม่เกิดอะไรขึ้น"

-เนื่องจากเมื่อมีการเปิดเวทีให้แสดงทัศนะแล้ว อาจจะมีผู้ที่ได้รับผลกระทบกระเทือนจากข้อมูลข่าวสารที่เกิดขึ้น ดังนั้นจึงต้องมีหลักประกันว่า ผู้ที่นำข้อมูลมาเปิดเผยจะต้องมีความปลอดภัย มิฉะนั้นจะเกิดสถานการณ์ที่ว่า "รู้ๆ กันอยู่ แต่ไม่มีใครกล้าพูด"

¹¹ เรื่องเดียวกัน, น.50.

ทั้งสองประการที่กล่าวมานี้จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนทางการเมืองจึงจะมีความเป็นไปได้

2. แนวคิดที่ถูกต้องของการพัฒนา

- ต้องมีการยืดหยุ่น ในทางอุดมคติ การดำเนินโครงการพัฒนาตามแนว Alternative Development นั้นต้องเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มแรก แต่ในทางปฏิบัติแล้ว เจ้าหน้าที่รัฐมักจะเป็นผู้วางแผนงานพัฒนาทั้งหมดเอาไว้ก่อนล่วงหน้า และชาวบ้านจะได้มีส่วนร่วมก็เมื่อถึงขั้นตอนของการลงมือปฏิบัติแล้วเท่านั้น ความขัดแย้งจึงมักจะเกิดขึ้นเมื่อผู้ปฏิบัติไม่ได้เป็นผู้ร่วมวางแผนมาตั้งแต่ต้น ในสถานการณ์เช่นนี้ การดำเนินโครงการจึงจำเป็นต้องมีการยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลง ไม่เช่นนั้นประชาชนก็จะไม่เห็นประโยชน์ของการสื่อสาร เพราะไม่มีผลที่เป็นจริงเป็นจังเกิดขึ้นเนื่องจากโครงการได้ถูกออกแบบมาอย่างตายตัว แก้ไขอะไรไม่ได้เลย

- ต้องมีการสนับสนุนจากท้องถิ่น การสนับสนุนจากท้องถิ่น หมายถึง ระดับของเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือองค์กรพัฒนาเอกชนที่จะให้การสนับสนุนในด้านต่างๆ ทั้งการเงิน อุปกรณ์ คำแนะนำ ข้อมูลข่าวสารและกำลังใจ และต้องมีการฝึกฝนเจ้าหน้าที่พัฒนาให้รู้จัก "วิธีการให้" เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

- การฝึกอบรม เจ้าหน้าที่ที่จะทำงานการสื่อสารชุมชนนั้น ต้องมีความรู้ด้านสื่อ และต้องได้รับการฝึกอบรมด้านงานพัฒนาชุมชน ทักษะในการทำงานกลุ่ม ความรู้เรื่องชุมชน ฯลฯ

- ต้องมีระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ หมายความว่า การมีอุปกรณ์เครื่องมือการสื่อสารในปริมาณที่มากพอและใช้งานได้จริง รวมถึงการมีเครือข่ายการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ เช่น มีตำแหน่งผู้ติดต่อเรื่องข่าวสารอยู่ในกลุ่มพัฒนา เป็นต้น

- การมีเทคโนโลยีที่เหมาะสม การเลือกใช้เทคโนโลยีแต่ละชนิดแต่ละระดับต้องเหมาะสมกับลักษณะของงานพัฒนา โดยหลักเลือกหลักการ 2 แบบ คือ แบบมืออาชีพที่ต้องใช้สื่อที่ดีที่สุด มีประสิทธิภาพมากที่สุดในทางเทคนิค แต่ต้องเลือกสื่อที่เรียบง่ายที่สุด ราคาถูกที่สุด โดยหลักการเลือกใช้เทคโนโลยีนั่นก็คือ ต้องพิจารณาให้เหมาะสมกับระดับของงาน และสภาพความเป็นจริงของชุมชน

-ความต่อเนื่อง เป้าหมายของการใช้สื่อชุมชนก็เพื่อช่วยให้ประชาชนเชื่อมโยงความเข้าใจต่างๆ เข้าด้วยกัน กระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ กระตุ้นการพึ่งตนเอง และสร้างความคาดหวังใหม่ๆ โดยการนำเอาเทคโนโลยีทางการสื่อสารแบบต่างๆ เข้ามาในชุมชน โดยที่อุปกรณ์ต่างๆ เหล่านั้นจะต้องมีใช้อย่างต่อเนื่องอยู่ในชุมชน และระบบการสื่อสารของชุมชนจะต้องเปิดใช้ได้อยู่เสมอเมื่อชุมชนมีความต้องการ

สำหรับแนวคิดการสื่อสารชุมชนนี้ ผู้วิจัยได้นำมาใช้ในการวิเคราะห์ถึงลักษณะการนำเสนอข่าวเกี่ยวกับชุมชนของสื่อทั้งสอง ซึ่งได้แก่ หนังสือพิมพ์ไทยนิวส์ และสำนักข่าวประชาธรรม โดยเปรียบเทียบว่า สื่อใดมีการนำเสนอข่าวชุมชนมากกว่ากัน และต่างกันอย่างไร

แนวคิดการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse Analysis)

ธงชัย วินิจจะกุล (อ้างในรุ่งรวี เอลิมศรีภิญโญรัช)¹² ได้ให้คำอธิบายว่า "Discourse คือ การแสดงออกของการสื่อสาร การสื่อความ และสิ่งที่แสดงออกที่สื่อสาร หรือสิ่งที่สื่อความกัน โดยที่เมื่อใช้คำนี้ จะไม่เพ่งเล็งบุคคลที่ทำการสนทนาหรือสื่อสารกัน แต่เพ่งเล็งถึงตัวการกระทำ คือ การสื่อความ และเพ่งเล็งที่ความหมายหรือสิ่งที่สื่อความกัน"

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร์¹³ ได้ให้ความหมายของ "วาทกรรม" (Discourse) ตามแบบมิเชล ฟูโก (Michel Foucault) หมายถึง ระบบ และกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (Constitute) เอกลักษณ์ (Identity) และความหมาย (Significance) ให้กับสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง นอกจากนี้วาทกรรมยังทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง (Valorize) กลายเป็นสิ่งที่เรียกว่า "วาทกรรมหลัก" (Dominant Discourse) ขณะเดียวกัน วาทกรรมก็ทำหน้าที่เก็บกด/ปิดกั้นไม่ให้เอกลักษณ์และความหมายของบางอย่างเกิดขึ้น (Subjugate) หรือไม่ก็ทำให้เอกลักษณ์และความหมายบางอย่างที่ดำรงอยู่แล้วในสังคมเลื่อนหายไปได้พร้อมๆ กันด้วย (Displace)

¹² พิทยา ว่องกุล, วิกฤตสื่อมวลชน, (กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยธรรมศาสตร์, 2541), น.216.

¹³ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร์, วาทกรรมการพัฒนา อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น, (สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545), น.19.

ส่วนการวิเคราะห์วาทกรรม¹⁴ คือ การพยายามศึกษาและสืบค้นถึงกระบวนการขึ้นตอน ลำดับเหตุการณ์ และรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆ ในการสร้างเอกลักษณ์และความหมายให้กับสรรพสิ่งที่ห่อหุ้มเราอยู่ในสังคมในรูปของวาทกรรม และภาคปฏิบัติการของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้นๆ ว่า มีความเป็นมาอย่างไร มีการต่อสู้เพื่อช่วงชิงการนำ (Hegemony) ในการกำหนดกฎเกณฑ์ว่าด้วยเรื่องนั้นๆ อย่างไรบ้าง มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับบุคคล สถาบัน สถานที่ เหตุการณ์อะไรบ้าง และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้าง รวมตลอดถึงการเก็บกด/ปิดกั้นสิ่งเหล่านี้ของวาทกรรมมีอย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่ง หัวใจของการวิเคราะห์วาทกรรมอยู่ที่การพิจารณาค้นหาว่าด้วยวิธีการหรือกระบวนการใดที่สิ่งต่างๆ ในสังคมถูกทำให้กลายเป็นวัตถุเพื่อการศึกษา/เพื่อการพูดถึงของวาทกรรม หรือก็คือ การพิจารณาถึงภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมนั่นเอง

Guy Cook¹⁵ พูดถึงการวิเคราะห์วาทกรรมว่า ไม่ได้เกี่ยวข้องกับภาษาแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังวิเคราะห์ไปถึงบริบทของการติดต่อสื่อสาร (The Context of Communication) ว่า ใครกำลังติดต่อกับใคร ทำไม อยู่ในสถานการณ์ สังคมรูปแบบใด ผ่านสื่อประเภทใด และการพัฒนาการติดต่อสื่อสารนั้นแตกต่างกันในรูปแบบและการกระทำอย่างไร รวมถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อกันและกัน

Margaret Wetherell and Jonathan Potter¹⁶ ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์วาทกรรมว่า ภาษาพูดที่ใช้ในการสนทนาจะต้องมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้ คือ

1. Interpretative Repertoire คือ ประเด็นเรื่องที่ใช้ในการตีความเป็นหน่วยสรุปของรูปแบบที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาที่ถูกนำมาใช้ในวาทกรรม เพราะฉะนั้น จึงเป็นตัวรากฐานของผู้พูดที่ใช้ในการสร้างมุมมองของกิจกรรมทางวาทกรรม เป็นกระบวนการทางความรู้ที่นำไปสู่การโต้แย้ง นอกจากนี้ประเด็นของเรื่อง หรือปัญหาที่นำมาสนทนานั้นก็คือ กลุ่มของคำ เพื่อนำมาใช้ในการทำวาทกรรม เปรียบเสมือนทรัพยากรให้ผู้วิจัยนำมาวิเคราะห์รูปแบบในเนื้อหาอีกด้วย อนึ่งประเด็นเรื่องสำหรับการตีความปฏิบัติการทางวาทกรรมระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารจะต้องมี

¹⁴ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, รัฐศาสตร์แนววิพากษ์, (สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), น.98.

¹⁵ อังในอวยชัย สังสนา, "วาทกรรมการสื่อความหมายของนิวัติ กองเพียร นั้ดคอสมันในหนังสือพิมพ์รายวันและนิตยสารรายสัปดาห์ "มติชน", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสื่อสารสนเทศ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), น.13.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, น.13.

ความรู้สะสมดั้งเดิม (Stock Knowledge) ของเรื่องที่ใช้ในการตีความด้วย จึงจะก่อให้เกิดผลดีต่อ วาทกรรมนั้นๆ ในด้านองค์ความรู้ที่จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น

2.Construction คือ การสร้างสรรค์ภาษา เพื่อจุดมุ่งหมายและบรรลุผลความต้องการ เป็นตัวที่บอกให้ผู้ศึกษาทราบว่า วาทกรรมนั้นถูกสร้างขึ้นมาจากลักษณะของภาษาที่มีมาก่อนอย่างไร ทำให้ทราบว่า ผู้ศึกษามีวิธีการเลือกใช้ภาษา คำอย่างไร ทำไมคำบางคำถูกนำมาใช้ คำบางคำไม่ถูกนำมาใช้ และแนวคิดนี้แสดงให้เห็นถึงวาทกรรมว่า เป็นเรื่องของกากระทำบางอย่างเพื่อหวังผลในทางปฏิบัติ นั่นก็คือ วาทกรรมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากความเป็นจริงที่มีชีวิต (Real Life)

3.Variation คือ วิธีการใช้ภาษาที่จะนำไประบุว่า วาทกรรมทำหน้าที่อะไร (Function) เป็นตัวแปรที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างการพูดกับการกระทำโดยศึกษาจากเหตุการณ์ กลุ่มสังคม นโยบายหรือบุคลิกภาพ อาจจะถูกอธิบายได้หลายลักษณะเมื่อหน้าที่ของ วาทกรรมนั้นเปลี่ยนแปลงไป

4.Function คือ วาทกรรมนั้นๆ ทำหน้าที่ในการอธิบายเหตุการณ์ให้ผู้ฟังได้รับรู้ว่า เกิดอะไรขึ้น แต่อาจจะเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจได้โดยตรง เพราะทำหน้าที่ของวาทกรรมนี้จะไม่มี การบอกโดยตรง เช่น การอ้างถึงหรือความพยายามหาเหตุผลให้เกิดความน่าเชื่อถือหรือการเสนอแนะผลต่อเนื่องที่อาจเกิดขึ้นต่อไป มากกว่าการหาข้อมูลดิบ

มิเชล ฟูโกได้อธิบายถึงปฏิบัติการและวิธีวิเคราะห์เชิงวาทกรรมไว้ว่า วาทกรรมจะมีภาคปฏิบัติการที่สำคัญ 3 ประการ¹⁷ คือ

ประการแรก วาทกรรมชุดใดจะมีอำนาจต้องมีปฏิบัติการเพื่อกีดกันวาทกรรมอื่น และห้ามปรามวาทกรรมบางประเภท (Another Principle of Exclusion) โดยเห็นว่าวาทกรรมที่มีอำนาจสามารถแบ่งส่วนและปฏิเสธ (Division and Rejection) ชุดวาทกรรมอื่นออกจากประโยค ความรู้ที่ถูกทำให้กลายเป็นวาทกรรมที่ผิด เช่น การแยกคนบ้าออกจากคนดี การกันความปกติออกจากความผิดปกติ ยิ่งกว่านั้น วาทกรรมดังกล่าวยังห้ามปราม (Prohibition) ทั้งตัวมันเองและวาทกรรมอื่นไม่ให้พูดในบางสิ่งบางเรื่อง เช่น ห้ามพูดในเรื่องเกี่ยวกับเพศ หรือห้ามแกล้งถึงความปกติของคนบ้า เป็นต้น ฟูโกเห็นว่า กระบวนการกันออกและห้ามปรามนี้ ทำให้ชุดวาทกรรมชุดหนึ่ง

¹⁷ ศุภชัย เจริญวงศ์, *ถอดรหัสการพัฒนาวาทกรรม*, (สถาบันพัฒนาการเมือง, 2544), น.15.

สามารถสถาปนาขึ้นเป็นประโยคความรู้ที่ถูกต้องและมีอำนาจในการแปลงความหมาย โดยกระทำผ่านสถาบัน เช่น การศึกษา ระเบียบวินัย หรือจารีตปฏิบัติ

ประการที่สอง วาทกรรมจะมีปฏิบัติการกั้นเขตและควบคุมวาทกรรมอื่น (Controlling and Delimiting Discourse) โดยวาทกรรมที่ขึ้นมาเถลิงอำนาจจะมีกลไกการวิจารณ์ (Commentary) ชุดวาทกรรมอื่นหรือวาทกรรมเก่าให้หมดความถูกต้อง พร้อมทั้งให้เอกสิทธิ์แก่ผู้พูด ซึ่งหมายถึง กลุ่มวาทกรรมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ให้มีอำนาจในการแปลงความหมายหรือสื่อสิ่งต่างๆ โดยไม่ว่ากลไกการวิพากษ์วิจารณ์หรือให้เอกสิทธิ์แก่ผู้พูด ล้วนตกอยู่ภายใต้การจำกัดและการควบคุมทางวินัยที่ฟูโกเห็นว่า เป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบ หรือสร้างการยอมรับในสังคมกว้างว่าเราควรวิพากษ์วิจารณ์อะไร อย่างไร และใครควรเป็นผู้พูดผู้วิจารณ์ หรือกล่าวอีกแง่คือ วาทกรรมจะทำหน้าที่แยกแยะชุดประโยคว่าสิ่งใดถูกหรือผิด

ประการสุดท้าย ฟูโกเห็นว่า ชุดวาทกรรมจะสามารถตรึงตัวเองอยู่ได้ในสังคมอย่างชอบธรรม โดยวาทกรรมที่ขึ้นมาเถลิงอำนาจจะผ่านพิธีกรรมบางอย่างให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ นำเชือถือ เช่น วาทกรรมในอดีตบางส่วนผ่านพิธีกรรมทางศาสนา หรือบางส่วนผ่านกฎเกณฑ์ความยุติธรรม เพื่อให้ชุดวาทกรรมมีเอกสิทธิ์ บริสุทธิ หรือให้ชุดวาทกรรมอื่นหมดข้อกังขาใดๆ และในปัจจุบันชุดวาทกรรมที่มีอำนาจต้องผ่านกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ ทดลอง หรือได้รับความยอมรับในการเป็นศาสตร์ ยิ่งกว่านั้น ในการสถาปนาความเป็นตัวตนทางวาทกรรมยังมีสังคมเพื่อผลิตหรือคงความศักดิ์สิทธิ์เอาไว้ โดยหากดำเนินอยู่ในวงแคบ เช่น ในกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ หรือในเฉพาะบางสาขาวิชา ก็ยังทำให้ชุดวาทกรรมมีเอกสิทธิ์และมีอำนาจมากยิ่งขึ้น

ไชยรัตน์ เจริญสินโฮฟาร์¹⁸ ได้กล่าวถึงกระบวนการหรือขั้นตอนในการวิเคราะห์วาทกรรม จะเริ่มต้นด้วยคำถามว่า อะไรคือสิ่งที่กำลังพูดถึง/ศึกษา หรือวาทกรรมของสิ่งนั้นคืออะไร แต่การตั้งคำถามดังกล่าวของแนวการวิเคราะห์วาทกรรมไม่ใช่ด้วยวัตถุประสงค์ที่ต้องการสร้าง หรือกำหนดค่านิยมที่แน่นอนตายตัว ชัดเจน และสามารถวัดค่าในเชิงปริมาณได้ให้กับสิ่งที่ศึกษา/พูดถึง แต่เป็นการตั้งคำถามเพื่อต้องการตรวจสอบหรือสืบค้นว่า เอกลักษณ์หรือความหมายของสิ่งนั้นถูกสร้างขึ้นมาได้อย่างไร และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง (Formation and Transformation)

¹⁸ ไชยรัตน์ เจริญสินโฮฟาร์, รัฐศาสตร์แนววิพากษ์, น.100.

ส่วนส่งเสริมเนื้อหาหลักด้วย ตลอดจนการวิเคราะห์ในเรื่องของชนิดและตัววาทกรรมโดยจะต้องเข้าใจบทว่า ประกอบไปด้วยชนิดและตัววาทกรรมอื่นและการปะปนผสมกันดังกล่าวเกิดจากความหลากหลายทางภาษาศาสตร์

6.การวิเคราะห์เนื้อหาในเชิงภาษาศาสตร์ จะต้องทราบว่าเกี่ยวข้องกับหน้าที่หลายอย่าง และจะประกอบไปด้วยความสัมพันธ์และความเป็นเอกเทศที่ต้องเกิดแนบเนื่องกับเนื้อหา และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจะเป็นไปอย่างมีความสัมพันธ์ต่อกัน

7.การวิเคราะห์เนื้อหาในเชิงภาษาศาสตร์ จะต้องวิเคราะห์ในหลายระดับ อาทิ ในระดับคำ คำศัพท์ หลักไวยากรณ์หรือโครงสร้างหลัก

8.การวิเคราะห์เนื้อหา ต้องเข้าใจว่า เนื้อหากับสังคมและวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก กล่าวคือ เนื้อหาถูกผลิตขึ้นตามวัฒนธรรมและสังคม แต่ในขณะเดียวกันเนื้อหาก็ประกอบเป็น หรือสะท้อนถึงสังคมและวัฒนธรรม

Fairclough เสนอแนวความคิดในการวิเคราะห์สื่อที่มีบทบาทเป็นวาทกรรมในหนังสือเรื่อง Media Discourse ว่า การวิเคราะห์วาทกรรมต้องวิเคราะห์ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ 3 ส่วน ได้แก่ ตัวบท (Text) ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม (Discursive Practices) และภาคปฏิบัติการทางสังคม (Social Practices) ก่อนที่จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ว่า ทั้ง 3 ส่วนนี้เกี่ยวข้องกันอย่างไร จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจในแต่ละส่วนว่าเป็นอย่างไร

-ตัวบท (Text) ตามความหมายที่ Fairclough เสนอไว้ หมายความว่า ตัวบทที่เป็นภาษาเขียนและภาษาพูด รวมทั้งจะอยู่ในรูปภาษาพูดทางสื่อวิทยุ หรือที่มีภาพประกอบ อาทิ ภาษาพูดทางโทรทัศน์

-ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม (Discursive Practices) ตามที่ Fairclough บรรยายไว้ หมายถึง กระบวนการในการผลิตตัวบทและการนำตัวบทไปใช้ประโยชน์หรือบริโศค ไม่ว่าจะเป็นการวาง กระจาย ส่ง และแสดงตัวบทเหล่านี้ในสถานที่ต่างๆ เพื่อให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย

-ภาคปฏิบัติการทางสังคม (Social Practices) ตามความหมายของ Fairclough คือ บริบทหรือสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นไป และมีปรากฏการณ์หรือสถานการณ์ของการสื่อสารเกิดขึ้นภายใต้บริบทเหล่านี้

Teun A. Van Dijk²⁰ กล่าวว่า การวิเคราะห์วาทกรรมเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษาการสื่อสาร ปฏิบัติการโต้กลับ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งหมายความว่า การวิเคราะห์วาทกรรมจำเป็นต้องศึกษาการใช้ภาษาในการสื่อสาร (Text) ซึ่งภาษานั้นๆ ล้วนแล้วแต่มีบริบทต่างๆ (Context) เข้ามาเกี่ยวข้องอยู่เสมอ ถึงแม้การวิเคราะห์วาทกรรมจะเกี่ยวข้องกับภาษา แต่มิได้หมายความว่า จะวิเคราะห์ไปที่ภาษาแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องศึกษาถึงบริบทของการติดต่อสื่อสาร (The Context of Communication) ซึ่งประกอบไปด้วยใคร กำลังติดต่อกับใคร ทำไม และอยู่ในสถานการณ์หรือสังคมแบบใด ผ่านสื่อประเภทใด และมีความเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมอย่างไร ทั้งนี้เนื่องจากตัวบทและบริบทมีความสัมพันธ์กัน เพราะตัวเนื้อหาจะเกิดขึ้นได้ จำเป็นต้องถูกสร้างขึ้นโดยบริบท ซึ่งความหมายของบริบทในที่นี้คือ ปัจจัยทางด้านสังคม วัฒนธรรม การเมือง หรือสภาพแวดล้อม (Sociocultural Practice) ซึ่งแนวคิดเรื่องวาทกรรมดังกล่าวจะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจ กล่าวคือ ปัจจุบันสิ่งที่สามารถสื่อสารกับผู้คนได้มากที่สุดภายในระยะเวลาอันสั้นที่สุดก็คือ สื่อมวลชน โดยสื่อมวลชนจะใช้ภาษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารกับมวลชน นอกจากนี้สื่อมวลชนยังสถาปนาตนเองให้เป็นผู้มีหน้าที่ทำความจริงให้ปรากฏในสังคม เข้าใจว่าตนเองได้รับการสถาปนาเป็นผู้มีอำนาจ (Authority) ในการบอก "ความจริง" กับสังคม ซึ่งความคิดและการกระทำดังกล่าวตอกย้ำทัศนะของมิเชล ฟูโก (Michel Foucault) ที่ว่า วาทกรรมแยกไม่ออกจากอำนาจและความรุนแรง

แนวคิดวาทกรรมนี้ ผู้วิจัยนำมาใช้วิเคราะห์ดูวาทกรรม เนื้อหาที่ปรากฏในข่าวสารของหนังสือพิมพ์ไทยนิวส์และสำนักข่าวประชาธรรม เพื่อศึกษาเปรียบเทียบถึงลักษณะการนำเสนอ

ทฤษฎีการเฝ้าประตู (Gatekeeping)

แนวคิดเรื่องการเฝ้าประตูนี้มาจากงานเขียนของเคิร์ท ลูวิน (Kurt Lewin)²¹ ซึ่งให้ข้อสังเกตว่า ข่าวสารมักจะไหลผ่านช่องทางต่างๆ อันประกอบไปด้วยบริเวณประตู ซึ่งมีการปล่อย

²⁰ เรื่องเดียวกัน, น.18.

²¹ รสนันท์ สรรสะอาด, "กระบวนการคัดเลือกและนำเสนอเนื้อหาด้านมลพิษสิ่งแวดล้อมของหนังสือพิมพ์รายวันภาษาไทย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาวารสารสนเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), น.37.

หรือกักข่าวสารใดๆ ตามกฎเกณฑ์ที่ตั้งไว้ หรือโดยวินิจฉัยของผู้เฝ้าประตูว่าจะยอมให้ข่าวสารใดไหลผ่านไปได้อหรือไม่

ผู้เฝ้าประตูข่าวสารของหนังสือพิมพ์มักจะได้แก่ บรรณาธิการ หัวหน้าข่าวและผู้สื่อข่าว ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการปล่อยข่าวสารนั้นผ่านไปถึงผู้รับสาร หรือประชาชนทั่วไป ผู้เฝ้าประตูข่าวสารจะคอยควบคุมการไหลของข่าวสาร โดยจะเป็นผู้ตัดสินว่า ควรจะส่งข่าวสารอะไรออกไป และควรจะตัดข่าวสารอะไรออกไป

ต่อมา D. M. White²² ได้ศึกษาบทบาทของบรรณาธิการข่าวโทรพิมพ์ของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นอเมริกาฉบับหนึ่ง ซึ่งการตัดสินใจเลือกข่าวเพื่อตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ของบรรณาธิการผู้นี้มีส่วนคล้ายกับผู้เฝ้าประตู เนื่องจากมีข่าวจำนวนมากมายที่ส่งมาทางโทรพิมพ์ บรรณาธิการข่าวจะต้องเลือกข่าวเพียงบางชิ้นที่มีความเหมาะสมมาลงตีพิมพ์

ไวยาธยพบปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการคัดเลือกข่าวของผู้เฝ้าประตู ซึ่งได้แก่

- 1.ทัศนคติของบรรณาธิการที่มีต่อข่าว
- 2.ความเร่งรีบของเวลาที่มีต่อข่าว
- 3.คุณค่าของข่าว
- 4.คุณภาพของการเขียนข่าวและวิธีการเขียนข่าว
- 5.หลักที่ยึดถือในการบริหาร
- 6.การมองความต้องการของผู้อ่าน
- 7.การแข่งขันของสื่อ

Wilbur Schramm²³ กล่าวว่า "ผู้กรองสาร" คือ ผู้มีสิทธิที่จะเปิดหรือปิดประตูเพื่อ กั้นหรือปล่อยให้ข่าวสารผ่านออกไป ทำหน้าที่เสมือนเป็นนายด่านในการกลั่นกรองข่าวสารให้กับ

²² เรื่องเดียวกัน, น.37

²³ เรื่องเดียวกัน, น.38

ประชาชน ดังนั้นเนื้อหาข่าวสารต่างๆ ที่นำมาลงเผยแพร่ในหนังสือพิมพ์จึงมีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจของบุคคลในกองบรรณาธิการ

John R. Bittner²⁴ กล่าวถึงหน้าที่ของผู้กรองสารหรือผู้เฝ้าประตูไว้ 3 ประการ คือ

1.ตัดทอนข่าวสาร เป็นการจำกัดข่าวสารที่ผู้รับสารจะได้รับ โดยการตัดต่อข่าวสารก่อนที่จะส่งถึงผู้รับสาร เช่น ผู้รายงานข่าวอาจจะตัดข่าวบางส่วนที่เห็นว่าเป็นเรื่องนอกประเด็นทิ้งไป

2.ขยายหรือเพิ่มเติมข่าวสาร ผู้กรองสารอาจจะเพิ่มเติมข่าวสารที่ส่งถึงผู้รับสาร โดยการแสวงหาข้อเท็จจริงเพิ่มเติม และอาจแสดงความคิดเห็นในข่าวสารนั้น

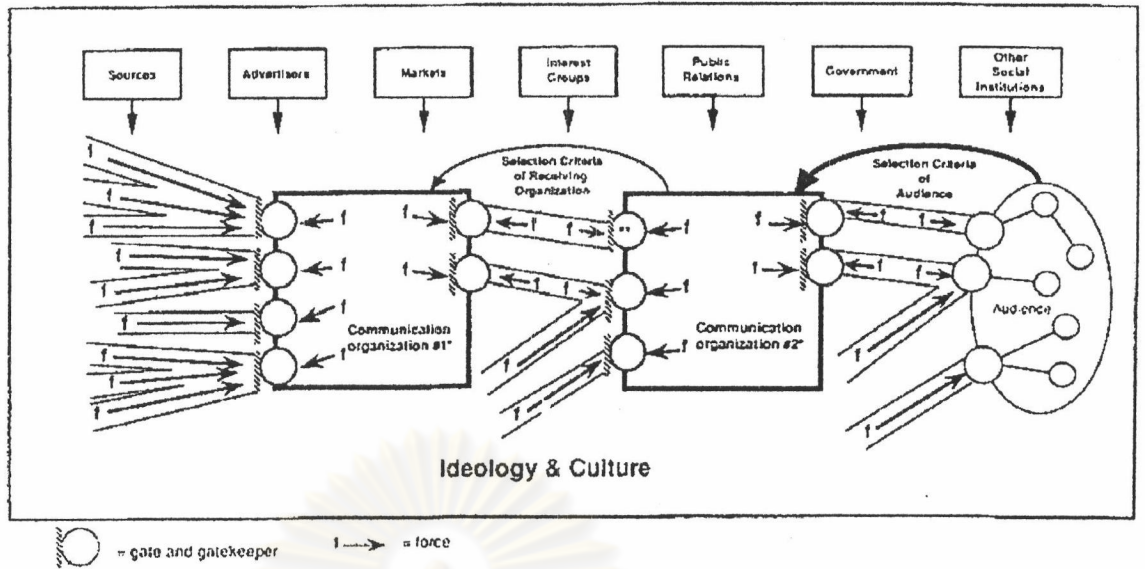
3.รวบรวม หรือตกแต่งข่าวสารใหม่ ในบางกรณีผู้กรองสารอาจจะต้องทำหน้าที่จัดตกแต่งข่าวสารขึ้นใหม่ได้

Pamela J. Shoemaker²⁵ ได้เสนอแบบจำลองการเฝ้าประตูแบบใหม่ (A New Gatekeeping Model) ขึ้น ดังรูป

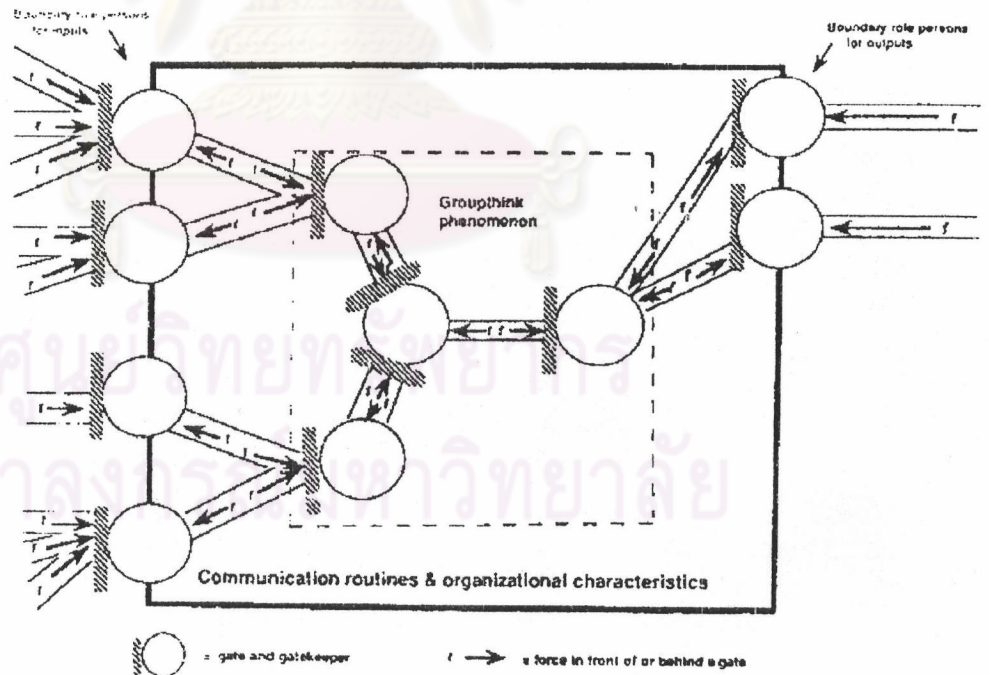
ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁴ เรื่องเดียวกัน, น.38

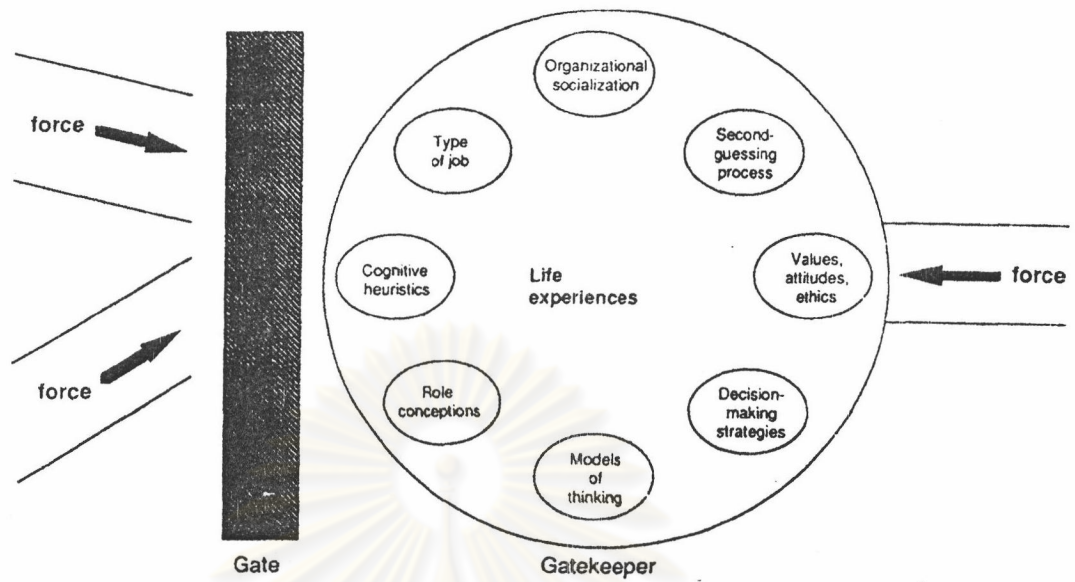
²⁵ Howard Tumber, *News : A Reader*, (Great Britain : Oxford University Press, 1999),



รูปภาพที่ 1 การเฝ้าประตูระหว่างองค์กรกับจุดมการณขงระบบสังคมและวัฒนธรรม และได้รับอิทธิพลจากปัจจัยทางสังคมและตัวสถาบัน



รูปภาพที่ 2 การเฝ้าประตูภายในองค์กรกับลักษณะทางการสื่อสารขององค์กร



รูปภาพที่ 3 กระบวนการเฝ้าประตูภายในตัวบุคคล

จากรูปภาพประกอบ รูปที่ 1 แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเฝ้าประตูทั้งหมดที่เกิดขึ้น ส่วนรูปที่ 2 แสดงถึงกระบวนการเฝ้าประตูภายในองค์กรการสื่อสาร และรูปสุดท้าย แสดงกระบวนการทางจิตวิทยาที่เกิดขึ้นภายในบุคคลซึ่งเป็นผู้เฝ้าประตู หรือผู้กรองสาร

กระบวนการเฝ้าประตูเริ่มด้วยสารจะถูกส่งผ่านช่องทางต่างๆ ไปยังองค์กรสื่อ เช่น สำนักข่าว องค์กรด้านประชาสัมพันธ์ หนังสือพิมพ์ หรือเครือข่ายโทรทัศน์ ซึ่งองค์กรแต่ละองค์กรก็จะมีผู้ที่ทำหน้าที่เฝ้าประตูคอยรับและคัดเลือกสาร ผู้เฝ้าประตูจะเลือกรับสารบางสารแล้วส่งต่อไปยังผู้เฝ้าประตูคนต่อไป ไปภายในองค์กร ซึ่งก็จะทำหน้าที่เลือกรับหรือไม่รับสารบางอย่าง รวมไปถึงอาจจะมีการดัดแปลงสารนั้นๆ ด้วย หลังจากนั้นสารที่ถูกคัดเลือกกลับกรองแล้วก็จะถูกส่งผ่านไปยังผู้รับสาร หรือองค์กรด้านสื่ออื่นๆ ต่อไป (ดูรูปภาพที่ 2 ประกอบ)

สำหรับการเลือกที่จะส่งสารหรือไม่ส่งสารบางสารนั้น ผู้ส่งสารหรือผู้เฝ้าประตูจะได้รับอิทธิพลจากผู้รับสารด้วย ว่าสารแบบใดที่ผู้รับสารให้ความสนใจ และสารแบบใดที่ผู้รับสารไม่สนใจ นอกจากอิทธิพลจากผู้รับสารแล้ว ลักษณะขององค์กรสื่อที่ผู้เฝ้าประตูทำงานอยู่ก็มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจคัดเลือกสารของผู้เฝ้าประตูเช่นเดียวกัน

ส่วนในภาพที่ 3 นั้น เป็นกระบวนการทางจิตวิทยาที่เกิดขึ้นภายในและบุคลิกลักษณะของผู้เฝ้าประตู ซึ่งแต่ละคนจะมีแตกต่างกันออกไป และจะส่งผลต่อกระบวนการเฝ้าประตู

ในการเลือกรับ เลือกลง หรือไม่เลือกรับ-ส่งสารด้วย ได้แก่ ความสนใจรับรู้ รูปแบบการคิด กระบวนการขัดเกลาทางสังคม ค่านิยม ทักษะคิด กลยุทธ์การตัดสินใจ รูปแบบของงานที่ทำ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม กระบวนการทางจิตวิทยาไม่ใช่ปัจจัยในการรับ-ส่งสารเพียงอย่างเดียวของผู้เฝ้าประตู ยังมีปัจจัยจากภายในและภายนอกองค์กรอีกด้วย

สำหรับทฤษฎีนี้ ผู้วิจัยใช้เพื่อศึกษาดูถึงกระบวนการเลือกสรร ขั้นตอน และปัจจัยต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อหนังสือพิมพ์ไทยนิรส์และสำนักข่าวประชาธรรมในการเลือกนำเสนอ หรือไม่นำเสนอข่าวสารต่างๆ

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง "บทบาทสื่อมวลชนกับการพัฒนาความเป็นประชาสังคม" ของชรวงศ์ ลิ้มบี๋ปัทมปาณี²⁶ พบว่า บทบาทสื่อมวลชนไทยในอดีตที่ผ่านมา ให้ความสนใจกับแนวคิดเรื่องประชาสังคมน้อยมาก เมื่อเทียบกับความสนใจในเรื่องอื่นๆ ที่สื่อมวลชนนำเสนอ ทั้งนี้ เพราะกระแสความสนใจของสาธารณะเป็นตัวกำหนดเนื้อหา หากเรื่องใดไม่เป็นที่สนใจต่อสาธารณชนแล้ว สื่อมวลชนก็จะไม่นำเสนอ เพราะสื่อมวลชนต้องแสวงหากำไร จึงต้องสร้างความพึงพอใจแก่ลูกค้าที่เป็นผู้บริโภค

วิทยานิพนธ์ของชลพันธ์ อุปกิจ²⁷ เรื่อง "บทบาทของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นรายวัน จังหวัดเชียงใหม่ ตามแนวคิดประชาสังคม" สรุปว่า หนังสือพิมพ์ยังคงให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาในระดับจังหวัด โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาในระดับชุมชนหรืออำเภอรอบนอกเท่าที่ควร และไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเวทีสาธารณะสำหรับประชาชนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง

ในด้านการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ประชาชนเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลกับหนังสือพิมพ์ในบางโอกาสเท่านั้น และส่วนใหญ่แล้วจะเป็นผู้นำกลุ่มประชาสังคม ผู้นำทาง

²⁶ ชรวงศ์ ลิ้มบี๋ปัทมปาณี, "บทบาทสื่อมวลชนกับการพัฒนาความเป็นประชาสังคม," ใน วัฒนธรรม : สื่อสารเพื่อสานสร้าง. กาญจนนา แก้วเทพ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ : หจก.เค.ซี.พี.พี.เอ็น.แอนด์.แอด, 2541).

²⁷ ชลพันธ์ อุปกิจ, "บทบาทของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นรายวัน จังหวัดเชียงใหม่ ตามแนวคิดประชาสังคม," (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาการวารสารสนเทศ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545).

ความคิด หรือนักวิชาการที่มีชื่อเสียง ประชาชนทั่วไปยังขาดโอกาสที่จะแสดงความคิดเห็นและกำหนดประเด็นวาระข่าวสารเกี่ยวกับปัญหาในท้องถิ่นด้วยตนเอง

ส่วนอุปสรรคที่มีผลต่อการแสดงบทบาทประชาสังคมในหนังสือพิมพ์ ในส่วนของประชาชน คือ ขาดความรู้เกี่ยวกับการเข้าถึงสื่อ การข่าว การประชาสัมพันธ์ และความไม่ไว้วางใจในบทบาทหน้าที่ของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น ส่วนอุปสรรคของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น คือ วิธีคิดและความเชื่อในการกำหนดวาระข่าวสาร การให้ความสำคัญและการใช้แหล่งข่าว รวมถึงมุมมองผลกระทบของข่าวที่ใช้หลักการเดียวกับหนังสือพิมพ์ในระดับประเทศ



ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรอบแนวคิด

(Conceptual Framework)

